Z ekonomické literatury

BUDOVÁNÍ KAPITALISMU V POSTKOMUNISTICKÝCH ZEMÍCH

Antonie Doležalová, IES FSV Univerzity Karlovy v Praze

DOI: 10.18267/j.polek.1050

Myant M. R.; Drahokoupil J. 2013. Tranzitivní ekonomiky. Politická ekonomie Ruska, východní Evropy a střední Asie. Praha : Academia, 2013.
ISBN: 978-80-200-2268-4.

Dva roky po anglickém vydání Myantovy a Drahokoupilovy knihy *Transition Economies* připravilo nakladatelství Academia její český překlad. Jde o zásadní příspěvek do diskuse nejen o průběhu a povaze ekonomické transformace v postkomunistických zemích, ale také o tom, jak a proč se jednotlivé postkomunistické země vyvíjely různým způsobem, kam se během tohoto vývoje dostaly a čím se tento dosažený stav liší od jejich předcházejícího stavu a také stavu ve vyspělých kapitalistických zemích. Kniha *Tranzitivní ekonomiky* ale rozhodně není o tom, která z postkomunistických zemích je „lepší“. Všechny měly a mají mnoho společného: od minulosti s vládou komunistů, přes prudký pokles HDP v devadesátých letech 20. století a jeho následující poměrně rychlý růst do roku 2008, až po přetrvávající vzájemnou ekonomickou provázanost. Autoři navíc pro účely českého vydání přepracovali a aktualizovali závěrečnou kapitolu. V ní se vyrovnávají s dopady finanční krize v roce 2008. Není to náhodně zvolené finále – tato krize totiž podle autorů ukázala, jaké modely kapitalismu v té které postkomunistické zemi existují a jak jsou odolné.

Práce má sedmnáct kapitol seskupených do šesti částí. Každá z kapitol si zaslouží specifickou pozornost; prostor anotace však umožňuje¹

každou z nich pouze stručně charakterizovat. První část, nazvaná *Politická ekonomie státního socialismu*, je rozdělena do tří kapitol a soustředí se na popis systému státního socialismu, úspěchy a nezdary centrálního plánování, jeho reformy a zhroucení. Stát a jeho instituce sledují autoři z hlediska politické moci, rozdělení bohatství ve společnosti i sil, které usilovaly o změnu. Ukazují relativní ekonomickou úroveň jednotlivých centrálně plánovaných ekonomik a jejich zaostávání za kapitalistickými zeměmi už několik málo let po skončení poválečné rekonstrukce. Celou první kapitolou se táhne diskuse, zda může být centrální plánování vhodné pro nastartování ekonomiky z nízké výchozí úrovně a naprosto nevhodné pro růst v rozvinutější ekonomice. Autoři docházejí k závěru, že plánování nikdy nemělo pevný koncept, plán byl pouze rámcem pro alokaci zdrojů, a odrážel více vyjednávací sílu jednotlivých podniků než vůli centra či jeho vizi dalšího ekonomického vývoje.

Protože v každé zemi existoval různý mix trhu a plánu, byla nejdůležitějším dědictvím starého systému úroveň ekonomického rozvoje a zkušenost s mezinárodní integrací. Odtud totiž podle autorů vyplývala nestejná startovací čára jednotlivých ekonomik. Pro průběh i úspěšné završení procesu transformace však

1 Detailní kritickou recenzi knihy je možné nalézt na jiném místě: DOLEŽALOVÁ, Antonie. Myant M. R., Drahokoupil J., Tranzitivní ekonomiky. Politická ekonomie Ruska, východní Evropy a střední Asie. Praha: Academia 2013. In.: Bohemia 55 (2015), München, s.248–250. ISSN 0523-8587; TÁŽ, Jiný pohled. Recenze Myant M. R., Drahokoupil J., Tranzitivní ekonomiky. Politická ekonomie Ruska, východní Evropy a střední Asie. Praha: Academia 2013. In.: Soudobé dějiny 3–4/2015, v tisku.

bylo podle nich klíčové, do jaké míry dokázaly jednotlivé země čelit výzvě vytvořit pevnou státní strukturu. To nebyla vůbec jednoduchá záležitost, vezmeme-li v úvahu, že socialismus byl považován za „systém s extrémní politickou kontrolou nad ekonomickými činnostmi“ (s. 193), v němž stát – řečeno s M. Foucoltem – nejen dohlíží a trestá, ale také přikazuje a řídí. A této výzvě čelila každá země sama.

Druhá, třetí i pátá část se zaměřují na transformaci – její průběh, faktory, které ji ovlivnily a výsledky. Druhá část, nazvaná *Makroekonomická transformace: od šoku k oživení*, se věnuje průběhu transformace. Autoři se nejprve soustředí na popis transformační strategie a faktorů, které ji ovlivnily a definovaly – v této roli identifikují jednak strategii Washingtonského konsenzu a jednak rozpad Rady vzájemné hospodářské pomoci (RVHP). Washingtonský konsenzus je od první chvíle ambivalentním hrdinou celé knihy. Autoři sice nezpochybňují jeho nejširší cíle (vytvoření moderních tržních ekonomik), ale připouštějí, že v mnoha ohledech byl prostor pro alternativní postup. Dokládají, že výběr transformační strategie nebyl otázkou ekonomickou, nýbrž politickou. Přestože byl Washingtonský konsenzus v jednotlivých zemích přitažlivý svým naprostým odmítnutím komunistické minulosti (to byl důležitý argument zejména v Československu, ve kterém byla socialistická éra chápána jako odklon od „vlastní“ historie v rámci střední a dokonce i západní Evropy), je zároveň dokladem, že transformace nebyla záležitostí pouze té které země, ale také mezinárodních institucí – Mezinárodního měnového fondu či Světové banky –, které používaly postkomunistické země jako experiment. V další části kapitoly autoři popisují proces integrace jednotlivých zemí do světové ekonomiky. Sledují přitom zahraniční obchod, finanční toky i přímé zahraniční investice a mezinárodní pomoc.

Třetí část, nazvaná *Transformace: politika a alternativy*, se rozpadá na dvě kapitoly zaměřené nejprve na transformační strategie a potom na diskusi alternativ. Na transformaci se jako tvůrci v jednotlivých zemích obvykle podíleli zárační profesori ekonomie, kombinující mladickou aroganci, akademické vzdělání a elitistické spolčování, kteří byli puštěni z komunistického řetězu do reálného světa

utváření politiky coby experti a nebáli se „zavřít oči a skočit do vody bez předchozí kontroly jejího stavu a hloubky dopadu“ (s. 159). Autoři se v hodnocení úrovně tvůrců transformačních scénářů odvolávají na mínění ekonomů Světové banky, Davida Ellermana a Josefa Stiglitze. Myant s Drahokoupilem však světové ekonomy v žádném případě neadorují. Naopak uvádějí příklady jejich ambivalentního vlivu na transformaci a připomínají i jejich roli ve vývoji ruské politické scény. Jednoznačně také pojmenovávají chování zahraničního kapitálu, který si mnohdy z postkomunistických zemí vytvořil předsumuté základy a budoucnost těchto ekonomik učinil závislou na rozhodnutích vyřčených v jiné zemi.

Čtvrtá část, nazvaná jednoduše Stát, analyzuje ve čtyřech kapitolách fungování státu a právní řád, konsolidaci státu na příkladu Ruska, ekonomickou roli státu a režimy sociálního zabezpečení v jednotlivých státech.

Pátá část, *Mikroekonomický rozvoj: nové formy podnikání*, se soustředí na prostředky a výsledky vlastní transformace v té které zemi, vznik nových podniků, privatizaci, nový bankovní systém a na podniky v období hospodářského zotavení. Celou kapitolou se jako červená nit táhne otázka privatizace. Oproti často opakovanému tvrzení, že privatizace byla nezbytným klíčem k úspěchu transformačního procesu, autoři nabízejí závěr, že rychlá privatizace nevedla ke zvýšení efektivity podnikatelského sektoru ani nevytvořila institucionální a právní rámec či další nezbytné součásti podnikatelského prostředí. Obrázek, který byl prezentován na počátku transformace – že podniky podstoupí privatizaci, po které bude následovat restrukturalizace a oživení –, se podle nich ukázal být příliš zjednodušující. K oživení došlo zpravidla z jiného důvodu, přičemž ve všech případech bylo spojeno s integrací do světové ekonomiky.

V této části knihy je nejvíce prostoru věnováno České republice jako průkopnici kupónové privatizace. Ta sice Česko zviditelnila jako úspěšného představitele ekonomických reforem, ale přinesla také celou řadu negativních jevů, které podle autorů nevyváží samotnou změnu vlastnictví – které bylo možné dosáhnout i jiným způsobem. Autoři vynášejí nad českou privatizací nemilosrdný verdikt: za prvé, nedošlo k privatizaci celého zamýšleného ob-

jemu. Za druhé, vláda své plány modifikovala již v průběhu její první vlny. Za třetí, kuponová privatizace vedla ke koncentraci bohatství v rukou akciových dealerů a spekulantů v tzv. investičních privatizačních fondech (IPF), nikoliv v rukou těch, kteří chtěli investovat a modernizovat. Za čtvrté, IPF velmi těžko prosazovaly restrukturalizaci, ba samotné řízení firem. Za páté, chování těchto fondů nepodléhalo téměř žádné kontrole: ministerstva nebyla nahrazena ani právním systémem ani kontrolou ze strany akcionářů, špatně informované soudy jen těžko vynucovaly dodržování zákonů a policie neznala nových forem podnikatelských aktivit zasahovala minimálně. Odtud za šesté, manažeři mohli volně „tunelovat“ podniky, které řídili.

Závěrečná, šestá část nabízí typologii nově vznikajících kapitalistických ekonomik na základě jejich zapojení do mezinárodní dělby práce. Autoři ale berou v úvahu také charakter a úroveň předcházející ekonomické struktury, funkci státu a jeho strukturu (hovoří o komparativní institucionální výhodě; s. 444), geografické podmínky a smysl pro evropské tradice. Navrhují pět modelů kapitalismu, jejichž oprávněnost zdůvodňují různými podobami státního socialismu, a už zmíněnou různou mírou zapojení jednotlivých zemí do mezinárodní dělby práce. ČR v této typologii patří spolu s ostatními zeměmi střední a východní Evropy do první skupiny, kterou autoři nazývají druhořadé tržní ekonomiky, založené na přímých zahraničních investicích. Následují periferní tržní ekonomiky v Pobaltí a oligarchická ekonomika v Rusku. Stupnici uzavírají jednak státy pořádku a jednak ekonomiky založené na příjmech od pracujících v zahraničí – obě skupiny jsou zastoupeny zeměmi ze Společenství nezávislých států a jihovýchodní Evropy. Druhá kapitola závěru analyzuje dopady finanční krize, která je pro autory testem úspěšnosti transformace samotné. Opatrně v ní uzavírají, že oživení po globální finanční krizi v roce 2008 mohlo být jednodušší pro ty země, které vyvážejí moderní výrobky zpracovatelského průmyslu. A to i přesto, že jsou v závislé pozici, která s sebou nese značná rizika a nejistotu.

Metodu použitou při hledání odpovědí na své otázky charakterizují sami autoři jako politicko-ekonomickou. Ostatně už sám název knihy

napovídá, jak politická podle nich ekonomie je. Podle autorů totiž není možné vysvětlit ekonomické jevy jen ekonomickou teorií, ale vždy je třeba vzít v úvahu také historii, geografická hlediska či politický vývoj. To skutečně dělají a netají se eklektickým přístupem k ekonomii samotné. Stejně tak se netají kritickým pohledem na strategii Washingtonského konsenzu – zatímco v pozadí strategie Washingtonského konsenzu byla myšlenka, že základním předpokladem tržního hospodářství je soukromé vlastnictví a k tomu liberalizace, autoři argumentují, že neexistuje důkaz, že soukromé vlastnictví musí být lepší za všech okolností. Při důkladném čtení se výklad v knize rozpadá do dvou linií: první tvoří stát, přesnější volání po přesném vymezení role státu, a druhá se dá charakterizovat jako hledání té podoby transformace, která byla optimální pro přechod od centrálně řízené k tržní ekonomice. Síla argumentace se v obou liniích projevuje především v těch pasážích, v nichž autoři berou v úvahu historické souvislosti a propojují je se současným stavem v postkomunistických zemích.

Knihla otevírá řadu otázek, nabízí netriviální odpovědi, zpochybňuje mytizované pravdy. Především předložená typologie modelů kapitalismu je zásadním příspěvkem do diskuse o stavu postkomunistických zemí 25 let po pádu vlády jedné strany. A otevírá obecnější otázku po podstatě kapitalismu samotného. Pakliže k charakteristikám kapitalismu patří, že pravidla jsou dodržována, dluhy placeny, úvěry vráceny, vkladatelé důvěřují v bankovní systém a zvolená vládní politika je implementována, kdy tedy v tranzitivních ekonomikách “nastal” kapitalismus? A jde v zemích, které prošly transformací, skutečně o tržní ekonomiku, když cenové signály jsou nahrazeny rozhodnutími státních úředníků, kteří jsou ovlivněni lobbyisty? Byly přijaté transformační scénáře nutností? Anebo slabá a téměř nefunkční občanská společnost ponechala všechnu aktivitu na tržních fundamentalistech hlásajících učebnicovou ekonomii a ignorujících potřebu zákonů a regulačních opatření, které byly rozvíjeny ve vyspělých zemích déle než jedno a půl století?

České ekonomii by slušelo, kdyby Myantem a Drahokoupilem položené otázky byly začátkem velké diskuse.